
Sterilisering og kastrering av tater, 1934-1977

Prosjektnummer: 111502/S20

Prosjektleder: Seip, Anne-Lise Professor

Prosjektmedarbeider: Prosjektet ble gjennomført av forsker Per Haave, Historisk institutt, Universitetet i Oslo per.haave@hi.uio.no

For mer informasjon: www.hf.uio.no/hi

Formål

Prosjektets formål var å kartlegge omfanget av og grunnlaget for sterilisering og kastrering av personer med taterbakgrunn i perioden 1934-77. I tillegg ble det gjennomført en undersøkelse om medisinsk sterilisering, som rettmessig kunne foretas uten søknad og tillatelse fra offentlige myndigheter dersom inngrepet var nødvendig av strengt medisinske grunner.

Hovedfunn

Prosjektet dokumenterer at 125 personer med taterbakgrunn ble sterilisert i henhold til steriliseringsloven av 1934 (periodene 1934-42 og 1945-77) og den nazistiske steriliseringsloven av 1942 (perioden 1943-45), og at ti personer, hvorav fire kvinner, ble kastrert i henhold til samme lovgivning. Et større antall inngrep ble foretatt mer eller mindre tvangsmessig, selv i tilfeller der inngrepet formelt var frivillig. Taterkvinner var mer utsatt for tvang enn kvinner flest, især i 1930- og 40-årene. Mange var unge, en del under myndighetsalder, og med få eller ingen barn. Flere var blitt omplassert som barn, og senere plassert i ulike typer institusjoner. Et større antall ble omtalt som åndssvake og seksuelt hemningsløse. Blant de noe eldre taterkvinnene var barnetallet høyere enn blant kvinner flest, og deres livssituasjon var ofte preget av fattigdom. Det er vist at ledelsen av Norsk misjon blant hjemløse (Misjon) fram til rundt 1950 spilte en aktiv rolle som pådriver for sterilisering. Det er ikke funnet at tater som gruppe før og etter krigen ble rammet av en bevisst steriliseringspolitikk fra myndighetenes side. Derimot planla det norske naziregimet en systematisk tvangssterilisering for å løse "taterspørsmålet". Med tilleggsundersøkelsen ble det mulig å anslå antallet medisinske steriliseringer, og samtidig vise at inngrepene gjennomgående ble foretatt av sosialmedisinske, sosialpsykiatriske eller sosiale og økonomiske grunner, sjelden av strengt medisinske.

Utfyllende om hovedfunn

Av de 125 steriliseringene ble 109 foretatt i henhold til 1934-loven: 57 (hvorav 50 kvinner) etter egen søknad (§ 3,1), 22 (hvorav 18 kvinner) etter egen søknad med samtykke fra verge eller kurator (§ 3,2) og 30 (hvorav 26 kvinner) etter begjæring fra verge eller kurator, eller fra andre med verges eller kurators samtykke (§ 4). 15 kvinner og en mann ble sterilisert etter 1942-loven. I tillegg ble tre kvinner operert med særskilt tillatelse fra naziregimets medisinaldirektør. Trolig ble mer enn 230 taterkvinner sterilisert utenom lov på såkalt medisinsk grunnlag.

Under 1934-loven var kun operasjoner uten samtykke fra angjeldende (§ 4) formelt å regne som tvangsinngrep, men i realiteten kunne bruken av frivillighetsparagrafen ofte få et preg av tvang. Mest typisk gjaldt dette inngrep der egen søknad skulle vedlegges samtykkeerklæring fra verge eller kurator (§ 3,2). Bruken av disse to bestemmelsene toppet seg i årene rundt og under annen verdenskrig. Medregnet inngrep etter 1942-loven ble mer enn tredjeparten av de tvangsmessige inngrepene utført under krigen (1940-45).

Tvang kom til syne på ulike måter. I enkelte tilfeller ble § 4 anvendt på personer som forstod betydningen av inngrepet, og som ble sterilisert under protest, til tross for at § 4 forutsatte at vedkommende var uten slik forståelse. Selv om sterilisering etter § 3,2 formelt var frivillig, ble flere mer eller mindre presset til å la seg operere, framfor alt gjelder dette saker der Misjonens generalsekretær opptredte som verge eller kurator. Misjonens ledere skjøv også bevisst foreldre til side i tilfeller der foreldrene satt med vergemålet for sine barn.

Valgmuligheten kunne være begrenset også i tilfeller der egen søknad ikke var betinget av samtykke fra andre personer (§ 3,1). Paragrafen ble i hovedsak anvendt fra midten av 1950-tallet og utover. Enkelte framviste et sterkt ønske om å bli sterilisert, men da som regel for å løse en vanskelig livssituasjon. I noen tilfeller ble søknaden fremmet under mild overtalelse, i andre

tilfeller under press, som regel fra kommunale myndigheter i helse- og sosialsektoren. Enkelte valgte sterilisering som en kompensasjon for svangerskapsavbrudd. I denne kategorien faller også et større antall steriliseringer av kvinner ved Svanviken arbeidskoloni, som ble drevet i regi av Misjonen. I perioden 1949-70 ble hele 37 prosent av kvinnene ved kolonien sterilisert. Visse forhold tyder på at koloniledelsen spilte en aktiv rolle som pådriver, og at noen av inngrepene ble foretatt under trussel om fratakelse av barn eller at familien ikke ville få støtte til bosetting etter oppholdet ved kolonien dersom kvinnen ikke lot seg sterilisere. En del av disse inngrepene ble foretatt uten søknad og tillatelse fra offentlige myndigheter, selv når grunnlaget for sterilisering ikke var strengt medisinsk.

I en del saker ble det lagt vekt på at vedkommende var av "omstreiferslekt", og at dette kunne forklare både kvinnens påståtte uskikkethet som mor og familiens sosiale og økonomiske kår. I enkelte saker ble slektstilhørighet også brukt til å begrunne en antakelse om at antatt dårlige egenskaper, sosiale som biol ogiske, kunne nedarves. I andre saker ble slektsbakgrunn ikke tillagt spesiell betydning.

Misjonen medvirket i rundt 40 prosent av søknadene om sterilisering etter 1934-lovens § 3,2 og § 4 samt 1942-loven. Organisasjonens engasjement var med andre ord sterkest der praksis bar mest preg av tvang. I de første årene etter annen verdenskrig forsøkte organisasjonen også å påvirke statlige myndigheter til å endre regelverket for å lette adgangen til tvangssterilisering. En mer allmenn negativ holdning til "omstreifere" synes å ha virket inn på kommunale etater i helse- og sosialsektoren, som i flere tilfeller fremmet forslag om sterilisering. Negative vurderinger av levevis og forestillinger om en manglende sosial tilpasningsevne kan også ha senket terskelen for å innvilge søknader om sterilisering av "omstreifere", selv om det før og etter krigen ikke er funnet noen uttalt intensjon fra sentrale helsemyndigheter om å sterilisere "omstreifere".

Begrensninger

Antallet dokumenterte steriliseringer må betraktes som et minimumstall. Blant alle som ble sterilisert med lovhjemmel i perioden 1934-77 (vel 44 000 personer), er det trolig flere som ikke lot seg identifisere som personer med taterbakgrunn. Selv om det foreliggende arkivmaterialet i noen grad lar oss få vite hvordan de steriliserte selv stilte seg til det å bli operert, begrenset kildesituasjonen prosjektets mulighet til å gi en inngående framstilling av de sterilisertes egne holdninger og reaksjoner.

Metode

Et stort utvalg av kilder fra offentlige og private arkiver, herunder ca. 5 000 steriliseringssaker, ble kildekritisk bearbeidet og utnyttet i samsvar med historisk metode til en bred framstilling av norsk steriliseringshistorie. Med tillatelse fra Riksarkivet og Datatilsynet ble det søkt utarbeidet en mest mulig fullstendig liste over levendefødte i perioden 1900-59 som i arkivet etter Misjonen var registrert som omstreifere. Listen med 2 513 kvinner og 2 616 menn ble sammenholdt med en liste over søknader om sterilisering og kastrering (totalt 47 701), hvorav ca. 18 000 måtte registreres på nytt på grunn av mangelfulle opplysninger i helsemyndighetenes egne protokoller. Listen over omstreifere ble også sammenholdt med 636 pasientjournaler fra fem sykehus. Ved utløpet av konsesjonstiden for prosjektet ble listene makulert.

Publiseringer

"Sterilisering og personvern. Tanker om bruk av steriliseringsarkivet i historisk forskning". Arkivmagasinet nr. 3, 1996, s. 11-15 (ISSN 0801-5449).

"The Practice of Voluntary Sterilisation of the Mentally Deficient in Norway from the 1930s to the 1960s". I : Book of Proceedings, The 12th World Congress on Medical Law, Budapest 1998 (ISBN 963 408 109 6 Ö).

"Sterilisering av tatere - kirurgi på 'rasemessig' grunnlag?". I : Bjørn Hvinden (red.), Romanifolket og det norske samfunnet, Bergen: Fagbokforlaget 2000, s. 32-73 (ISBN 82-7674-663-2).

Sterilisering av tatere 1934-1977. En historisk undersøkelse av lov og praksis, Oslo: Norges forskningsråd (Området for kultur og samfunn) 2000, 427 sider (ISBN 82-12-01446-0).

"Sterilisering på medisinsk grunnlag". I : Haave, Per og Øyvind Giæver, Sterilisering på medisinsk

grunnlag og sammenhengen mellom eugenikk og humangenetikk. Oslo: Norges forskningsråd (Området for medisin og helse) 2000, s. 9-38 (ISBN 82-12-01509-2).

"Om Sentralkartoteket for åndssvake og arvelighetsregisteret ved Universitetet i Oslo". I : Haave, Per og Øyvind Giæver, Sterilisering på medisinsk grunnlag og sammenhengen mellom eugenikk og humangenetikk. Oslo: Norges forskningsråd (Området for medisin og helse) 2000, s. 69-96 (ISBN 82-12-01509-2).

"Sletting og bevaring av arkiver med personsensitivt materiale: Konsekvenser for historisk forskning på svakstilte grupper". Arkivmagasinet nr. 2, 2000, s. 18-22 (ISSN 0801-5449).

"Tvangssterilisering i Norge. En velferdsstatlig politikk i sosialdemokratisk regi?". I : Hilda Rømer Christensen, Urban Lundberg og Klaus Petersen (red.), Frihed, lighed og tryghed. Velfærdspolitik i Norden, Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie nr. 48, Århus 2001, s. 140-162 (ISBN 87-988491-1-5).

"Zwangssterilisierung in Norwegen - eine wohlfahrtsstaatliche Politikk in sozialdemokratischer Regie?". NORDEUROPAforum. Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur nr. 2, 2001, s. 55-78 (ISSN 0940-5585).

"Sterilisering under tvang og frivillighet", Dagbladet 10/3 2003."Der er stadig mulighet for ny og mindreverdige besvangring'. Steriliseringsarkivet som kilde til norsk steriliseringshistorie (1934-77)". Arkivmagasinet nr. 4, 2003, s. 26-31 (ISSN 0801-5449). [Gjenutgitt i Arkivmagasinet nr. 1, 2004, s. 44-48, idet fotnotene hadde falt ut i nr. 4, 2003].

"Dokumentasjon av tvangssterilisering i Norge - en orientering". I : St.meld. nr. 44 (2003-2004) Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolket/tatere og eldre utdanningslidende samer og kvener, s. 51-53.

Sist oppdatert: 28.12.2005
